

RECENZIO

Berlász Melinda

I. MEMOÁRKÖTET LAJTHA LÁSZLÓRÓL

Solymosi Tari Emőke: Két világ közt. Beszélgetések Lajtha Lászlóról
Budapest: Hagyományok Háza, 2010

Jelentős forrásgyűjteménnyel gyarapodott a Lajtha-irodalom. Solymosi Tari Emőke, Lajtha László életművének immár húsz éve elkötelezett kutatója elsőként vállalkozott a Lajtha-kortársak, barátok, tanítványok memoárjainak hangfelvételére és publikálására. Ha elgondoljuk, hogy Lajtha László halála után 47 év telt el e kötet megjelenéséig, a kezdeményezést már az utolsó történeti „veszélyzóna” cselekedeteként értelmezhetjük. Azonban ne essünk tévedésbe, hiszen a közzétett beszélgetések nagy része még a Lajtha-centenáriumi tágabb időkerében készült, így a kezdeményezőnek még lehetősége volt a legjelentősebb emberi-szakmai kapcsolatok látásmódjának megőrzésére.

Az interjúgyűjtemény időszerűségét tekintve említést érdemel, hogy a Lajtha-kutatás programja – a jól ismert történeti, politikai helyzet és a magyar zenetörténeti kutatás személyi, tematikus kötelezettségei okán – csak Lajtha halálát követően mintegy tíz-tizenöt évvel körvonalazódott.¹ Így az alapvető forráskutatások első monografikus és tanulmányoszerű eredményei a nyolcvanas és a kilencvenes években, de kiváltképp az 1992-es centenáriumi tágabb időkerében váltak publikussá a Lajtha-irodalom első kézikönyveiben.²

A Lajtha-émlékezések jelen gyűjteménye és a Bartókról és Kodályról szóló memoárkötetek keletkezéstörténeti összehasonlítása érdekes tapasztalatokat eredményez. A Bartók-memoárok első kiadása (a Bónis Ferenc szerkesztette *Így láttuk Bartókot* című kötet első megjelenését tekintve) a Bartók-centenáriumi évéhez kapcsolódott, és a szerző halálát követő 36. évben harminchat nyilatkozatot közölt.³

1 Ujfalussy József, az MTA Zenetudományi Intézetének osztályvezetője, a 20. századi magyar zenetörténet-kutatás tudományos kezdeményezőjeként bízott meg – osztályai fiatal munkatársaként – a Lajtha-életmű kutatásával. Az ő javaslatára, 1970 táján kerestem fel a zeneszerző özvegyét a Váci utcai hagyaték helyszínén, s ekkortól kezdve évtizedeken át a hazai és külföldi Lajtha-források dokumentumainak felkutatásával és publikálásával foglalkoztam. (A tárgykörben mintegy hatvan különböző műfajú publikációt tettem közzé.)

2 Az első önálló Lajtha-kötetek megjelenésének időrendje: Berlász Melinda: *Lajtha László. A múlt magyar tudósai*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1984, ²CD-Rom, Arcanum 2001; uő (szerk.): *Lajtha László összegyűjtött írásai*. I. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992; Breuer János: *Fejezetek Lajtha Lászlóról*. Budapest: Editio Musica, 1992.

3 Bónis Ferenc: *Így láttuk Bartókot*. Budapest: Zeneműkiadó, 1981; ²Püski, 1995.

A Kodály-emlékek közreadása viszont már Kodály halála után egy évtizeddel publikussá vált harmincöt memoárban.⁴ A Bartóknál és Kodálynál tíz évvel fiatalabb Lajtha Lászlóra vonatkozó emlékgyűjtés a kutatómunka elválaszthatatlan feltételként már a hetvenes évektől intenzíven folyt, de akkor még sajnálatos módon nem kapcsolódott össze a korszerű hangrögzítés és publikálás igényével.⁵ A szerző születésének közelgő centenáriuma alkalmából, sőt, már a '80-as évek közepétől több irányú kezdeményezések történtek a Lajtha-memoárok felgyűjtésére, főként a rádió zenei munkatársainak ösztönzésére.⁶ Solymosi Tari Emőke – aki fiatal zenei riporterként is ekkortájt kapcsolódott be a Lajtha-kutatás folyamatába⁷ – a Lajtháról szóló interjúkat kezdettől fogva kellő céltudatossággal, hangfelvételen rögzítette, és két évtizedes gyűjtőmunkája eredményeit napjainkban a Lajtha-irodalom közkincsévé tette.

A jelen kötetben a Lajtháról nyilatkozók száma szinte megegyezik a fent említett Bartók- és Kodály-memoárok első kiadásainak harmincas nagyságrendű arányával, a gyűjteményben összesen 33 személy visszatekintése olvasható. A kötet fejezetei a Lajthához fűződő kapcsolatok tartalma szerint négy hasonló terjedelmű egységre tagolják a könyvet: az elsőben a közvetlen családtagok (feleség, fiúk), a másodikban a barátok és munkatársak (két francia és négy magyar emlékező), a harmadikban a tanítványok, előadók és tisztelők (hat személy), a negyedikben egy nyolcrészes centenáriumi rádiósorozat felkért művészei, zenetörténészei – főként előadóművészek, de köztük a kortárs Farkas Ferenc, továbbá az életmű első kutatói, Berlász Melinda és Sebő Ferenc is – nyilatkoztak.

4 Uő: *Így láttuk Kodályt. (Harmincöt emlékezés).* Budapest: Zeneműkiadó, 1978; ²(*Ötvenégy emlékezés*), Budapest: Zeneműkiadó, 1980; ³(*Nyolcvan emlékezés*), Budapest: Püski, 1994.

5 A jelenlegi, első Lajtha-memoárkötet történeti előzményeként említett kell tennem azokról a szakmai konzultációkról, szóbeli nyilatkozatokról, amelyekről hangfelvétel nem készült, de amelyek fontos információként szolgáltak az első tudományos igényű Lajtha-publikációkhoz. A népzene-kutatói pályáról készülő kismonográfiámhoz fontos szakmai tájékoztatást kaptam Lajtha egykori munkatársaitól, tanítványaitól: többek között Avasi Bélától, Erdélyi Zsuzsannától, Domanovszky Györgytől, Domokos Pál Pétertől, Katanics Máriától, K. Kovács Lászlótól, Marosi Cézártól, Martin Györgytől, Olsvai Imrétől, Pesovár Ernőtől, Rajeczky Benjamintól, Széll Jenőtől, Sztanó Páltól, Tóth Margittól, Vargyas Lajostól, Veress Sándortól, Volly Istvántól, valamint Lajtha számos Néprajzi Múzeum-beli kollégájától. A életmű zeneszerzői ágához francia területen Henry Barraud-val, Claude-Alphonse Leduckel és Jean Leduckel, Marcel Mihalovicivel és másokkal folytattam beszélgetéseket, a tőlük származó ismeretanyagot és a publikálás céljából nekem átadott Lajtha-dokumentumokat kellő hivatkozással közreadtam. Magyar területen ismereteim szerint minden Lajthához közelálló személlyel konzultáltam, akiknek sorából néhány fontos adatközlőt említek meg: például Gáborján Editet, Antal Líviát, Bónis Ferencet, Dálnok Lajost, Dániel Ernőné, Tátrai Vilmost és a Lajtha-unokák közül Christopher Lajthát (Párizs, 1987). Áttekintéssel a Lajtha-kutatás korábbi időszakának adatközlőit megillető tiszteletemet szeretném kifejezni. Egykori tájékoztatásuk a korabeli Lajtha-irodalom nézőpontjának és részletkérdéseinek tisztázását szolgálta.

6 Emlékeim szerint elsőként, 1984-ben Szigeti István zeneszerző, a Magyar Rádió akkori szerkesztője kezdeményezett egy hatrészes interjúsorozatot („*Semmi nem idegen tőlem, ami emberi*” címmel), és ezt követően Papp Márta felkérésére készítette el Solymosi Tari Emőke a kötetben megjelent nyolcrészes rádiósorozatát.

7 Első közös munkakapcsolatunk – Lajtha Ildikó javaslatára – az 1992-ben a Néprajzi Múzeumban rendezett *Lajtha László (1892–1963)* centenáriumi kiállításához fűződött, amelynek záró szakaszában fiatal kutatóként segítségemre volt.

A közreadói *Előszó* bravúros tömörségű pályaképet rajzol Lajtha László munkásságáról, és gazdagon informál a gyűjtemény történetének és rendeltetésének szempontjairól. Sajnálatos, hogy ebben a jól szervezett életmű-összefoglalásban Lajtha egyházzenei tevékenységével kapcsolatosan ismét felszínre került az a korábról eredő hiányos szemlélet, amely Lajthának csak a Szabadság téren folytatott egyházzenei szolgálatára szorítkozik, és a másik helyszínre, a Kálvin téri Goudimel kórusához fűződő kóruskarnagy munkásságára csak a későbbiekben, más szövegekörnyezetben⁸ történik utalás. Nézetem szerint az újabb szakirodalomnak – éppen a már korábbiakban tapasztalt hiányosság⁹ pótlása céljából – a Szabadság téri szolgálat mellett, annak előzményeként és párjaként hangsúlyoznia kellene a Kálvin téri karnagy tevékenységet is, mint Lajtha egyházzenei szolgálatának másik, a Szabadság-téritől elválaszthatatlan történeti színterét. Az írásos forrásokon kívül éppen a kortársak nyilatkozataiból¹⁰ vált ismertté a Lajtha által „nagy szenvedéllyel” vezetett kórus, amely a kórustagokon kívül ösztönző hatással volt a fiatal komponistákra is: köztük Veress Sándorra, aki „amolyan másodkarmester”-i szerepét és saját műveinek és Lajtha kórusainak bemutatóit is felidézte visszatekintésében.¹¹

A megjelent interjúk láncolatában értékes kortörténeti és személyes vonatkozású eseményekről kap képet az olvasó. A fejezetek sorrendjében haladva, a családi nyilatkozatok első, nagy terjedelmű egységétől tekintjük át a gyűjtemény néhány részletkérdését. Annak idején köztudomású volt, hogy Lajtha Lászlónéval – életének utolsó éveiben – számos beszélgetést folytatott a sajtó és a rádió, melyek közül némelyek megjelentek, másokat hangfelvételen rögzítettek, és néhányuk nyilvánvalóan megsemmisült. A feleség nyilatkozatainak sorában a Solymosi Tari Emőke által készített interjú, mint tudományos ismeretszerzésre irányuló produktum, kiemelt értéket képvisel, mert általa a Lajtha-irodalom számos, addig még tisztázatlan részletkérdésére derült fény. Ezek közül példaként egy igen fontos témakört említek: Lajtha francia kapcsolatainak személyek szerinti ismertetését. Az 1989-ben készült interjú idején nyilvánvaló tény volt, hogy erre a kérdéskörre már csak az özvegytől várható hiteles válasz, annál is inkább, mert Lajtháné saját emlékezetét megerősítő, korábbi feljegyzései alapján a francia szellemtársakról még pontos ismeretekkel rendelkezett. Solymosi Tari Emőke igényességének és Lajtháné alapos felkészültségének eredményeként a most írásban publikált adatszerű információk némiképp ellensúlyozhatják a magyar publicisztikában és közvéleményben élő, túldimenzionált általánosításokat Lajtha franciaországi kapcsolatairól.

8 Lajtha Lászlóné közleményében a 118. jegyzetben.

9 A közelmúltban egy Lajtha-vetélkedőn merült fel a zsűri tagjaiban a Kálvin téri kóruskarnagyság történeti tényével kapcsolatos bizonytalanság. A felmerült kérdést a helyszínen az irodalmi ismeretek alapján kíséreltem meg tisztázni. Kiegészítésül lásd a kötetben az 59. oldalon a 118. szerkesztői jegyzetet.

10 Lajtha Lászlóné emlékezésén kívül Dálnok Lajostól, a Kálvin téri templom egykori orgonistájától kaptam tájékoztatást Lajtha kóruskarnagy működéséről. A Kálvin térhez fűződő karnagy tevékenységéről a Nemzeti Zenede évkönyvei is említést tettek, és még néhány kórustag is nyilatkozott.

11 Veress Sándor Lajtháról szóló nyilatkozatát lásd Bónis Ferenc: „Három nap Veress Sándorral”, *Kortárs*, 1987. II. rész: 100.

A családi emlékek másik oldaláról a Lajtha-fiúk nyilatkoztak. Ők – nemzedékük és korai elszakadásuk következtében – inkább elemző szemmel és érzelmi síkon idézték fel a bennük élő apai kép vonásait, egykori közös életük eseményeit. Visszatekintésük fontos, igazságtartalmú felismerésekre vezetett. Újdonságként derült fény például egy társasági, a Lajtha-lakásban rendszeressé vált összejövetel-sorozatra, amely a háborút követő években – a Lajtha-fiúk szervezésében – amolyan „kulturális klub” szerepét töltötte be. A társasági alkalmak lehetőséget nyújtottak az akkori szellemi élet néhány kiválóságának tudományos és művészeti kérdésekről szóló előadására, közös eszmecsereére. A résztvevők közül a visszatekintők csak néhány személyiség nevét idézték fel: Devecseri Gáborról, Karinthy Ferencről és Faragó Györgyről tettek említést. Lajtha Ábel nyilatkozatában egy másik eseményt is megemlített, amelynek koncerthallgatóként részese volt. Egy nevezetes amerikai koncertre emlékezett vissza, amelyet még apja életében Clevelandban rendeztek, Széll György vezényletével. Érdekessége az volt, hogy a műsoron Lajtha egyik zenekari szimfóniája szólalt meg, és a zenei élményt még az is tetézte, hogy a Lajtha-művet követően a közönség egy csoportja – a szerző távollétében – Ábelt köszöntötte lelkes bekiáltásokkal. Recenzensként nem mondhatok le a kínálkozó lehetőségről, hogy a nevezetes koncert adatait pontosítsam: a hangversenyen Lajtha 5. szimfóniáját játszotta a Cleveland Orchestra, Széll György vezényletével, 1960. február 25-én és 27-én.

A kötet második részének emléanyagát Lajtha két kulcsfontosságú francia patrónusának interjúja nyitja: elsőként Henry Barraud zeneszerzőnek, azt követően pedig Claude-Alphonse Leducnek (Lajtha francia kiadójának) és feleségének nyilatkozatai. Szóbeli emlékezésük rögzítésének és közreadásának kiemelt kortörténeti szerepe van a Lajtha-irodalomban. Ugyanis, mint közismert, Lajtha életének utolsó másfél évtizedében (1948–1962) a francia kortársakkal folytatott szellemi dialógus – a személyes érintkezés hiányában – az ellenőrzött¹² levelezés leszűkített keretei között valósulhatott meg. E körülmény Lajtha oldaláról azt jelentette, hogy nyugati korrespondenciájával a magyar hatóságok negatív megítélését, megfigyelését „vívta ki”. Viszont a Lajtha halálát követő évtizedekben, főként a 90-es évek táján a Lajthára emlékező francia barátok első szabad lehetőségként éltek az alkalommal, hogy az átélt eseményekről őszintén nyilatkozzanak.¹³ Az elmondottak fontos kutatástörténeti következménye, hogy az adott történeti-politikai időszakból származó szóbeli és írásbeli forrásokat – beleértve az emigráns levelezést – összehasonlító kritikai vizsgálat tárgyaként kell szemlélni, amelyben az esetleges tartalmi különbségek értelmezhetővé válnak. Ezért fokozott igény-

12 Lajtha megkísérelte elkerülni a magyar cenzúrát, és mint a Leduc-levelezésből kiderül, időnként a francia követségen keresztül próbálta küldeményeit eljuttatni a címzettekhez. Lásd: Berlász Melinda: „Deodatus. A Lajtha–Leduc levelezés kényszerpályája 1952–1962”. In: *Zenatudományi dolgozatok 1995–1996*, 229–233.

13 Párizsi kutatóútjaim alkalmával személyesen is tapasztalhattam francia részről (ugyancsak Henry Barraud és a Leduc-család képviselői részéről) a nyílt közlés lehetőségének örömet, és az irányomban megmutatózó feltétlen bizalom jeleit, ami személyes Lajtha-dokumentumaik átadásában is megnyilvánult.

nyel merül fel a korszak irodalmi emlékeinek közreadása során – a memoárkötekek esetében is – a különféle műfajú, szóbeli és írásbeli dokumentumok utalásszerű összekapcsolása. A fent említett két francia memoár 2010-es közzététele által első alkalommal adódik lehetőség arra, hogy a szóbeli nyilatkozatokat a Lajthával folytatott egykori levelezéssel tartalmilag összehasonlítsuk (a két levelezés anyaga magyar nyelven 1990 és 1994 között jelent meg),¹⁴ tekintettel arra, hogy mindkét levelezés a francia–magyar együttműködés történeti fundamentumát képviseli. A jelen kötetben publikált interjúk rendkívül érdekes, életszerű jelenségekkel gazdagítják az írásos dokumentumokat: kétoldalú nézőpontból láttatják Lajtha és francia barátainak szellemi dialógusát. Ehhez hasonló forráskiegészítésre a Lajtha-irodalomban még nemigen adódott lehetőség.

Az interjúkötet szerkesztője a gyűjtemény egészét tekintve gondos figyelmet fordított a szóbeli közlések és a tematikusan kapcsolódó irodalmi források hivatkozására. Sajnálatos, hogy éppen a kiemelt jelentőségű Leduc-interjú esetében kerülte el figyelmét a témával egységet alkotó publikáció, a Lajtha–Leduc-levélzés magyar nyelvű közreadása.¹⁵ Viszont említést érdemel, hogy az Henry Barraud-memoár esetében az irodalmi előzményt a téma szerves részeként értelmezte közleményében. Az említett mulasztás egy második kiadás esetén könnyen orvosolható.

E kötet rész további interjúalanyai népzene kutatói emlékeikkel csatlakoztak a Lajtha-memoárokhoz. Erdélyi Zsuzsanna, mint Lajtha népzene kutató-csoportjának szöveglejegyző munkatársa – 1953-tól 1963-ig Lajtha gyűjtőútjainak értő és érző szemtanúja, részese és szellemtársa –, egész életében megkülönböztetett ösztönzést és felelősséget érzett Lajtha-emlékeinek megőrkítésére. Az elmúlt évtizedekben számos cikkben, interjúban tette közzé legfontosabb emlékeit. A jelen gyűjteményben közölt nyilatkozata a már publikált változatok egyik szép variánsaként értékelhető, melynek részletesebb méltatásától e helyen eltekintünk, mint-hogy kötetünkkel egy időben Erdélyi Zsuzsanna egy különálló, új könyvet szentelt Lajtha László általa feljegyzett szóbeli közléseinek (*A kockás füzet* címen). Az önálló irodalmi alkotással külön recenzióban foglalkozunk.

A gyűjteményben még további adatközlők is nyilatkoztak Lajtha népzenei munkásságáról: egyikük Széll Jenő volt, aki a Népművelési Intézet igazgatójaként Lajtha nyugat-magyarországi gyűjtőcsoportjának tevékenységét patronálta. Másikuk Gábor Éva népzenei lejegyző volt, aki az utolsó évtized hangszeres zenei gyűjtéseinek közzétételét készítette elő Lajtha munkatársaként. Széll Jenő közleményéből megdöbbenő hitelességgel tárul elénk az 50-es évek kor- és művelődéstörténeti képe, a ma már elképzelhetetlen nehézségek és akadályoztatások sorozata,

14 Elsőként a kötetben is több hivatkozással jelzett korrespondenciát, az Henry Barraud-hoz intézett Lajtha-levélek kiadását említem: Berlász Melinda: „Lajtha László 23 levele Herry Barraud-hoz”. *Magyar Zene*, XXX (1992), 2., 13–42., továbbá pedig a két részben közzétett Lajtha–Leduc levelezést: uő: „Lajtha Lászlónak a Leduc-kiadóhoz intézett levelei. I.: 1943–1949”. In: *Zenatudományi dolgozatok 1990/91*, Budapest: MTA Zenatudományi Intézet, 1992, 115–132.; uő: „Lajtha Lászlónak a Leduc-kiadóhoz intézett levelei. II.: 1950–1962”. In: *Zenatudományi dolgozatok 1992/1994*, Budapest: MTA Zenatudományi Intézet, 1994, 161–180.

15 Lásd a 14. jegyzet második és harmadik bibliográfiai adatát.

amelyek közepette a Népművelési Intézet nagy műveltségű igazgatója és Lajtha László baráti-szakmai kapcsolata egzisztált. A Széll Jenő-féle történet némi megértést ébreszthet az utókor olvasóiban a tekintetben is, hogy helyesen értelmezze az 1962-ben kialakult helyzetet: Széll Jenő többéves börtönbüntetését követő kiszabadulása után Lajtha többé már nem vállalta az egykori baráttal való érintkezés kockázatát. A volt igazgató információi szakmai irányban is értékesen egészítik ki ismereteinket. Példaként itt a kevésbé ismert, Lajtha–Tamási Áron kísérezene történetéről szóló elbeszélésre utalok. Az utolsó évek népzenei lejegyzőtársaként nyilatkozó Gábor Éva szakmai és emberi viszonyokról és neves kutatótársairól – Rajeczky Benjaminról, Avasi Béláról – számos részletkérdést idézett fel.

Az interjúkötet két felfedezés-értékű nyilatkozatot is tartalmaz: mindkettő Lajthának egy-egy időszakos munkaköréhez, illetve „részfoglalkozásához” kapcsolódott. Életrajzi eseményekhez, amelyekről eddig igen töredékes forrásanyag állt a kutatás rendelkezésére. Dr. Gáborján Edit néprajzkutató Lajtha rádióbeli, 1945–1946-ig tartó zeneigazgatói munkásságáról számolt be. Az emlékező – akit Lajtha mint egykori zenedei tanítványát hívott maga mellé titkárnőnek – nyolchónapos megbízatásának tapasztalatairól, a háborút követő év rádiótörténeti viszontagságairól és főnöke ellehetetlenülő helyzetéről életszerűen nyilatkozott. A másik emlékező, Németh Margit, a Francia Intézet egykori könyvtárosa, egy eddig szinte ismeretlen, intézményi-patrónusi kapcsolatra derített fényt: Lajthának a Francia Intézethez fűződő, 1947-től haláláig tartó zenei tanácsadói megbízatására. Németh Margit elbeszélése szerint az 1947-ben megalakult budapesti Francia Intézet mint a francia kultúra terjesztője tisztelettel tekintett a „francia orientáltságú szellemi kiválóságra”, és tekintve, hogy a kommunista diktatúra idején Lajtha igen nehéz helyzetbe került, az intézmény minden lehetőséget megragadott arra, hogy Lajtha szerény megélhetését támogassa. Nyilvánvaló, hogy ezt a támogatói viszonyt az Intézet és a Lajtha-család mindenkor diszkréten kezelte, és ennek következtében e körülményről a Lajtha-kutatásnak eddig nem lehetett tudomása. Ez a tény és a fent idézett Széll Jenő-interjú új ismeretekkel egészítik ki a Lajtha-irodalmat; megjegyzendő, hogy a nyilatkozatokra és közlésükre csak ekkoriban, a rendszerváltás utáni szabadabb légkörben kerülhetett sor.

A gyűjtemény harmadik részében Lajtha egykori tanítványai emlékeztek a Nemzeti Zenede nagy tekintélynek örvendő tanár-egyéniségére. A memoároknak ez a nézőpontja talán a legkevésbé hat újdonságként, minthogy a kötetet megelőzően számos hasonló tárgyú közlemény volt olvasható a zenei sajtóban és más kiadványokban. Megjegyzendő, hogy a legnevesebb egykori tanítványok, mint Ferencsik János és Tátrai Vilmos már jóval korábban nyilatkoztak Lajtha tanárságáról. Mindezek ellenére, a mai Lajtha-irodalom szempontjából fontos szerepet töltenek be a most megjelent visszatekintések is, mint a Lajtha-kép pedagógiai ágának fontos reprezentánsai. E fejezetben olvasható Gergely Jánosnak, az évtizedeken át Párizsban élő magyar irodalmi-zenei szaktekintélynek nyilatkozata is, aki – Lajtha francia környezetének személyes tanújaként, a párizsi népzene tudományi kapcsolatok közvetlen ismerőjeként – tárgyilagos nézőpontból értékelte a Lajtha-életmű francia beállítottságát. Ezúttal sem hagyható említésen kívül Gergely Jánosnak az a múlhatat-

lan érdeme, hogy Párizsban, Lajtha halála után öt évvel, a magyar zeneszerzőhöz közelálló francia kollégákat, barátokat emlékeik megírására ösztönözte, és közleményeiket az általa szerkesztett *Études Finno-Ougriennes*-ben, 1968-ban közzétette.¹⁶

A kötet befejező része a centenárium alkalmából készített nyolcrészes rádiósorozat – *Az eltűnt szépség nyomában* – beszélgetéseit tartalmazza. A felkért, többnyire előadóművész és zenetörténész adatközlők szinte mindnyájan a Lajthát követő első, illetve második generáció képviselőiként nyilatkoztak (a kivétel Farkas Ferenc zeneszerző volt). Az elhangzott dialógusok többnyire már a Lajthával való személyes kapcsolat megélése nélkül, az életmű művészi és tudományos élményei, ismeretei „nyomán” formálódtak két- és háromszemélyes eszmecserekké. A könyvnek e „legújabbkori” fejezetében a múltba tekintő perspektívát az életmű továbbélésének jövőképe váltotta fel. A jól megválasztott nézőpontokból Lajtha zenéjének főbb műfajairól esik szó az előadóművészek tapasztalatai alapján: a vonós kamarazenéről (Tátrai Vilmos, Németh Géza), a kóruskompozíciókról (Szabó Miklós, Párkai István), egy dalciklusról (Antal Lívia), a fúvós kamarazenéről (Hara László), zenekari kompozíciókról és az operáról (Jancsovics Antal, Sugár Miklós, Záborszky Kálmán és Selmezy György). A zenetörténeti és népzenei látásmódról az első, elszánt kutatók – jómagam és Sebő Ferenc – nyilatkoztunk. Az interjúsorozat a 90-es évek Lajtha-szemléletének nézeteit őrizte meg, az első magyar „Lajtha-reneszánsz” művészi és tudományos törekvéseinek lelkes és lelkesítő képét az 1992-es centenárium évében. Az életmű első „meghódítóinak” művészi és szellemi elkötelezettségéről készült pilanatfelvétel ma – húsz év távlatában – már tudománytörténeti perspektívába került.

Az eddigiekben csupán néhány részletkérdésre szorítkozó áttekintés után a kötet átfogó értékelésére térünk. A 20. századi magyar zeneszerzői memoárirodalom láncolatában, a Bartók-, Kodály-, Weiner-gyűjtemények¹⁷ szerves folytatásaként közreadott Lajtha-memoárok zenetörténeti szempontból kiemelt jelentőségűek. Az interjúkötet a maga szűkebb viszonylatában – Lajtha László sokoldalú, szerteágazó életművének első szóbeli közléseken alapuló gyűjteményeként – új nézőponttal, új ismeretekkel gyarapítja a Lajtha-irodalmat. Tartalmában olyan széles merítésű, hogy a sokoldalú alkotó személyiség főbb működési területeit szinte teljes körben felöleli. A szellemi tevékenység elágazásainak állandósága Lajthánál földrajzi vonatkozásban is érvényesült, és meghatározóan nyomta rá jegyét a Lajtha-életmű zenei, tudományos, pedagógiai területeire.

A memoárok gyűjtője és közreadója kellő tájékozottsággal választotta ki közlőit, és két évtizedes munkája eredményeként gazdag, részletjelenségekre is kiterjedő ismeretanyagot tett közzé. Nem lehet kellően értékelni a szerkesztő stilisztikai igényességét a szóbeli közlések irodalmi szintű szöveggé formálásának tekintetében.

16 „Hommage à László Lajtha. Témoignages sur László Lajtha...” In: *Études Finno-Ougriennes*, V. (1968). Szerk. Jean Gergely, Paris: Éditions Klincksieck 49–72. A memoárok történeti értékeléséről lásd: Berlász Melinda: „Lajtha-körkép, Párizs, 1968. Nyugat-európai és magyar alkotói kapcsolatok a Lajtha-memoárok tükrében”. *Magyar Zene*, XLI. (2003) 2., 167–180.

17 Berlász Melinda: *Emlékeink Weiner Leóról*. Budapest: Zeneműkiadó, 1985; ²úó: *Weiner Leó és tanítványai... Ötven emlékezés*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2003.

Őszinte elismerés illeti ebben a tökéletességre törekvő folyamatban a szerkesztő segítőtársát, Kerényi Mária újságírót is. A szerkesztő igényességére vallanak az interjúszövegeket bevezető tájékoztatások, amelyekben a nyilatkozatot adó személyek legfontosabb, szaklexikonokban nem felelhető adatairól, vonatkozó munkásságukról szerezhet ismereteket az olvasó. A gyűjtemény áttekinthetőségének, használhatóságának érdekében a kötetet egy névmutató és a szöveghez kapcsolódó válogatott Lajtha-zeneműlista egészíti ki. A tudományos közlésmód szempontjait a szerkesztő a sokoldalú jegyzetapparátus alkalmazásában, valamint a szóbeli közlések és a vonatkozó Lajtha-irodalom bibliográfiai hivatkozásai által is érvényre juttatta.

A feltűnően szép kiállítású könyvet igen gazdag képanyag egészíti ki. A közreadó nemcsak a Lajtha-hagyaték értékes fényképgyűjteményéből válogatott, hanem saját felvételeit és néhány adatközlőtől származó újdonságot is bemutatott gyűjteményében. A gondos képalírásokot egy általam ismert személy megnevezésével szeretném kiegészíteni: a 116. oldal felső képén, Lajtha és Leduc úr társágában ülő férfialak Ney Tibor hegedűművész, a Magyar vonóstrió egykori primáriusa, aki a Lajtha-művek előadásában fontos szerepet vállalt itthon és külföldön egyaránt.

A tartalmában és megjelenési formájában egyaránt figyelmet keltő interjúgyűjtemény, amely a kor- és a művelődéstörténet személyes tanúi által tájékoztat a 20. századi magyar zenetörténet kiválóságáról, Lajtha Lászlóról, minden erénnyel rendelkezik a tekintetben, hogy a Lajtha-irodalom egyik legnépszerűbb könyveként szolgálja a kutatást és az olvasóközöniséget. Példája és sikere talán ösztönző hatást gyakorol majd a már hangfelvételen rögzített, de még publikálatlan Lajtha-interjúknak egy újabb, közös gyűjteményben való közzétételére.

II. „ÉN ÉS A ZENE”

Lajtha László utolsó vallomásai önmagáról, kompozícióiról (1960–1962)

Erdélyi Zsuzsanna: A kockás füzet. Úttalan utakon Lajtha Lászlóval.

Budapest: Hagyományok Háza, 2010

A szöveget gondozta, a jegyzeteket és az utószót írta: Solymosi Tari Emőke

Régóta várt, már nem is remélt ajándékként éltem meg a váratlan fordulatot, az Erdélyi Zsuzsanna által feljegyzett Lajtha-elbeszélések öt évtizedes „titkának” feloldását. A közreadó, Erdélyi Zsuzsanna döntését több, egymást erősítő szempont érlelte elhatározássá. Egyrészt és nem utolsósorban az idő múlása, amely öt évtizedes visszatekintés távlatába helyezte az egykori személyes kapcsolat érzékenységet, „kioltotta” a feljegyzés készítője és a megnyilatkozó között feszülő „érzelmi töltéseket”. A fél évszázados perspektíva a történelmi korszak megítélésében is fordulatot hozott. 2009-ben a közreadó már úgy vélte, hogy elérkezett az idő az ötvenes-hatvanas évek magyarországi eseményeinek történelmi tolmácsolására. De hasonlóképpen támogatták a publikáció gondolatát azok a praktikus lehetőségek is, amelyeket a Hagyományok Házának vezetője, Kelemen László igazgató ajánlott

fel a kézirat méltó elhelyezésének és kiadásának érdekében. Vételi javaslata lehetővé tette, hogy az unikális kézirat távlatilag az intézmény (Lajtha László Dokumentációs Központ) Lajtha-gyűjteményébe kerüljön, a közreadás gyakorlatát pedig Solymosi Tari Emőke szöveggondozói megbízásával támogatta. *A kockás füzet* kiadásának sikeres megvalósulásában az említett tényeken kívül még további érzelmi és szakmai motívumok is szerepet játszottak.

Elkötelezett Lajtha-kutatóként már az 1980-as évek óta tudomásom volt – Erdélyi Zsuzsanna elbeszélése és publikációi alapján – a „titkok titkaként” őrzött „kockás füzetéről”, s arról is, hogy az általa lejegyzett zenei vallomásoknak a középpontjában Lajtha akkortájt készült késői szimfóniáinak esztétikai, zenei analízise áll. A kézirat ismerete utáni vágyakozásom 1989–90-ben már keserű hiányérzetté nőtt, mivel éppen ezekben az években foglalkoztam Lajtha műfajszemléletének koncepciójával,¹ és e témakörben született megállapításaimat örömmel szembesítettem volna Lajtha idevágó nyilatkozataival.²

Erdélyi Zsuzsanna zene- és kortörténeti feljegyzéseinek előtörténete fél évszázad távlatába nyúlik vissza, egészen 1953-ig, amikor Lajtha László népzene kutatócsoportjának³ munkatársi gárdájába – régi családi kapcsolatok és más támogató körülmény alapján – Dobozy Elemérné Erdélyi Zsuzsannát maga mellé vette, és textológusi feladatkörrel bízta meg. Recenziómban a sokszálú történeti és családtörténeti előzmények hiteles tolmácsolását nem tekintem feladatombnak, mert *A kockás füzet* című könyvben a szerző több fejezetet (egy bevezető és zárófejezetet) és további kommentárokat⁴ szentelt a témához tartozó életrajzi, szakmai körülmények beható ismertetésének.

Ami a kötet középpontjában álló Lajtha-feljegyzéseket illeti, Erdélyi Zsuzsanna hétéves munkatársi kapcsolat után, 1960-ban érezte elérkezettnek az időt arra, hogy az idős Lajtha Lászlót napi gyűjtőmunkájuk végeztével – szabad óráikban, esténként vagy utazásaik alkalmával – önmagáról, munkájáról, művészi, esztétikai kérdésekről, aktuális témákról beszélgetésre ösztönözze, s azok feljegyzéséhez az elbeszélő is hozzájárulását adja. A kezdeményezésről Erdélyi Zsuzsanna így tájékoztat: „Nem véletlen, hogy csak most kezdem el ezt az írást. Hét év után... Most vagyok ott, hogy nyugalmat s békességet látok magam kö-

1 A témakörben megjelent kétrészes tanulmányom: „Műfajszerű gondolkodás Lajtha László zeneszerzői életművében. Műfajláncok, műfajcsoportok, mint az alkotópálya meghatározói”. I. rész: *Magyar Zene*, XXVIII. (1990) 1., 99–107., II. rész: *Magyar Zene*, XXVIII. (1990) 2., 193–201.

2 Annak idején több alkalommal kértem Erdélyi Zsuzsannát, akivel baráti, kollegiális kapcsolatban voltunk, hogy legalább egy-egy vonatkozó részletre szorítkozva betekintést nyerhessek a kéziratba, de sajnos a válasz mindig elutasító maradt. Ma már, a teljes kézirat ismeretében megértem harminc évvel korábbi elzárkózását.

3 A Népművelési Minisztérium megbízásából Lajtha László népzene kutató csoportot alapított, melynek – más személyek rövidebb alkalmazásától eltekintve – állandó munkatársai Tóth Margit népzene kutató és Erdélyi Zsuzsanna textológus voltak. Munkaterületük főbb színhelye Nyugat-Magyarország volt. A Lajtha vezetésével működő kutatócsoport munkája Lajtha haláláig, 1963-ig volt folyamatos. Lajtha halálát követően néhány évig Tóth Margit irányításával folytatódott a tudományos program.

4 Az *Ajánlás* című bevezetőben, a kötet törzsanyagát záró *Visszatekintés*ben, továbbá a „naplófeljegyzések” kommentáló szakaszaiban.

rül, s magamban izgalom nélkülinek ítélem a következő hónapokat.”⁵ „Az öreggel hét év alatt sok mindenről beszélgettünk: irodalom, filozófia, pszichológia, folklór, teológia, képzőművészeti kérdések... Színes, sokat olvasott, művelt egyénisége általában kitűnő meglátásokkal sziporkázott... Gazdag, színes élet, az európai kultúra nagy alakjai vonultak el az ember előtt... Sok olyan dolgot megtudok, amit senkinek sem mondott el, és amit senki sem tud... Amit újságíróknak, esztétáknak mondana, jobb híján elmondja nekem. A közlési vágy mindenkiében erős. Benne pedig különösen. Lassan érlelődött meg bennem a gondolat, hogy mindezt leírom.”⁶

A Lajtha-közlések két és fél éves időköre és gyakorisága alkalomfüggően alakult: az első Lajtha-elbeszélést rögzítő feljegyzés 1960. március 18-ára datálódott, az utolsó 1962. december 9-ére, két hónappal Lajtha halála előttre. A két és fél év alatt összesen tizenegy közlési alkalomról készült feljegyzés Erdélyi Zsuzsanna jegyzetfüzetében. A közlési alkalmak gyakorisága változó volt: 1960 tavaszán, márciustól májusig hét „beszélgetésre” került sor, ezután viszont majdnem egy évig, 1961 áprilisáig nem adódott alkalom Lajtha újabb elbeszélésére. Csak egy újabb év elteltével, 1962 áprilisában folytatódott a feljegyzések sora, de ez alkalommal is csak egyetlen nyilatkozat gyarapította a sorozatot. Az utolsó három közlés 1962 novemberében és decemberében, a Lajtha halálát megelőző két-három hónapos periódusban jött létre.

Lajtha szóbeli közléseinek *műfaji meghatározása* hosszas mérlegelést igényel. A Lajtha-elbeszélések folyamata lényegében nélkülözi a párbeszéd igényét, nézetek egyeztetését. Erdélyi Zsuzsanna kommentárja is megállapította, hogy az idős Lajtha nem dialógusra, hanem önmaga kötetlen, felszabadult kifejezésére vágyott. S mi sem tekinthető természetesebbnek, mint hogy a felszabadító inspirációt egy hozzá közel álló munkatársának jelenléte biztosította számára, akiben hasonló mentalitást, érzelmi elkötelezettséget és az egybehangoltság közös feltételeit megtalálni vélte. A hétéves, havonta mintegy nyolc-tíznapos vidéki gyűjtőmunka összecsiszolódadást követelő körülményei Erdélyi Zsuzsannában Lajtha elvárásait fokozatosan megérlelték. Megjegyzést érdemel Lajtha előadói stílusát és modorát tekintve, hogy fiatal munkatársához intézett beszédmódjában – egykori pedagógusként – időnként oktatói, magyarázó hangvétel is érvényesült.

A műfajkérdéshez visszatérve: a Lajtha-elbeszélések a monológ és a vallomás irodalmi műfajok körébe sorolhatók. Monológként értelmezhetők abban az értelemben, hogy előadásmódja nélkülözi a párbeszéd igényét. (Az elbeszélő csak ritka, szinte formális módon vonta be hallgatóját a közlésbe, többnyire egy-egy odavetett megszólítás formájában.) A vallomáskénti értelmezést a közlések közös érzelmi indítéka támasztja alá, egy ösztönző és befogadó személy motiváló jelenléte, aki iránt az elbeszélő érzelmi elkötelezettséget érzett. Ez az érzelmi indíttatású megnyilatkozás a Lajtha-levelezésben járatos olvasók számára nem ismeretlen.

5 Erdélyi Zsuzsanna: *A kockás füzet*, 28.

6 Uott, 29.

Aki valaha is betekintést nyert Lajtha ifjúkori, úgynevezett *Harctéri leveleibe*,⁷ melyeket annak idején menyasszonyához, Hollós Rózához intézett, azonnal felismeri az Erdélyi Zsuzsanna által feljegyzett időskori vallomásoknak és a fiatalkori levelezésnek egymásra „rímelő”, hasonló érzelmi telítettségű, sőt verbális szinten is megmutatkozó lényegi azonosságát. A felszabadító érzelmi indíték, az önkifejezés korlátlan szabadsága, amely Lajtha fiatalkori levelezését és kései vallomásait egybekapcsolja, arról tanúskodik, hogy a személyes megmutatkozás igénye és a közlendő tartalmak az életmű átfogó perspektívájában lényegileg változatlanok maradtak. Ezért választottam jelen írásom címéül – az egész kötet tematikus-tartalmi meghatározójaként – az Erdélyi Zsuzsanna füzetében szereplő Lajtha-elbeszélések egyikének lényegre mutató alcímét: *Én és a zene*.

A *kockás füzetben* közzétett, tizenegy részletre tagolódó Lajtha-szövegek tematikája többnyire az akkoriban készült zeneművek kompozíciós tapasztalataihoz, közelgő bemutatókhoz és időserű témákhoz kapcsolódott. A témák felvezetését olykor Erdélyi Zsuzsanna kezdeményezte, és javaslata inspirálón hatott Lajthára. 1960 tavaszán a vallomások legfőbb témája az 1959-ben komponált 8. szimfónia volt, bár Lajtha egy külön alkalmat szentelt a bemutató előtt álló *Csellószonátának* is, André Navarra közelgő budapesti előadása kapcsán.⁸ 1961 tavaszán már a 9. szimfónia keletkezéstörténete került élményeinek előterébe, számos művészetszemléleti kérdés összefüggésében. 1962 tavaszán újra visszatért utolsó szimfóniájának keletkezéstörténetéhez, viszont az utolsó három nyilatkozat tematikájában az előzményekhez képest némi változás érvényesült. A változást egy életre szóló fordulat élménye okozta: 1962 áprilisában Lajtha újra kiléphetett kényszerű bezártságából, Nyugat-Európába utazhatott. Az április végétől augusztus végéig tartó, művészi és tudományos eseményekben bővelkedő távollét⁹ némiképp átformálta a zeneszerző élményvilágát. Utolsó két terjedelmes közleményének egyikében egy késői, önéletrajzi visszatekintést fogalmazott meg, másikában – európai tapasztalatainak reflexiójaként – a szerializmusról szólt. Az 1962. december 9-én kelt, utolsó rövid „vallomásában” az operához mint műfajhoz való kapcsolatáról beszélt, és kilátásba helyezte, hogy a következő alkalommal a *Chapeau bleu* című, készülő vígoperájával folytatja a témát. De az elbeszélések sora Lajtha 1963. február 16-án bekövetkezett halálával lezárult.

7 *Harctéri levelek* elnevezéssel illetjük Lajtha Lászlónak az I. világháború éveiben, a harctérről menyasszonyához intézett levelezését. E kéziratos levélanyag a Hagyományok Háza Médiatárának Lajtha-hagyatékában őrződik. A leveleknek csak kisebb válogatása vált publikussá néhány alkalmi közlés keretében, melyeknek adatait a jelen összefüggésben nem közöljük.

8 André Navarra francia gordonkaművész 1960 tavaszán járt Budapesten, és ez alkalommal, április 19-i szólóestjén, a Zeneakadémia nagytermében mutatta be Lajtha *Szonátáját* Jacqueline Dussol zongorakíséretével. Ekkoriban készült az a Lajtha-hagyatékból már közismertté vált fénykép, amely a Galyatezőn Kodály és Lajtha társaságában ábrázolja a művészt.

9 Nyugat-európai tartózkodásának művészi és tudományos programjáról lásd: Berlász Melinda: „Az utolsó év vigasza (1962–1963)”. In: *Lajtha Tanár Úr (1892–1992)*. Szerk. Retkesné Szilvássy Ildikó, Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, 1992, 31–43., 62–74.

A *kockás füzet* publikálása során a Lajtha-monológok és az elhangzásukat követően hozzájuk fűzött Erdélyi Zsuzsanna-kommentárok az eredeti szövegfeljegyzések kronologikus rendjében követik egymást. Kitűnő szerkesztői megoldásnak tartom, hogy a két szerzőtől származó, szinte folytatólagosan jegyzett kézirat kiadásánál a Lajtha-szövegek és az Erdélyi Zsuzsanna-kommentárok lapszéli jelzés segítségével vizuálisan is megkülönböztethetők. A kötet *törzsanyagát* a *Lajtha-közlések* adják, mintegy 56 nyomtatott oldal terjedelemben. Az Erdélyi Zsuzsannától származó egykorú magyarázatok, amelyek folyamatosan fűzik össze a Lajtha-monológokat, a Lajtha-szöveg terjedelméhez viszonyítva annak mintegy a felét teszik ki. A két szerzőegyéniség együttes megnyilatkozásai (*A kockás füzet* eredeti anyaga) a könyvben mintegy 87 oldalnyi terjedelmet ölelnek fel. A tudományos értékű kézirat publikálásának késői alkalmát lehetőséget nyújtott Erdélyi Zsuzsannának arra is, hogy a kézirattal kapcsolatos összefüggéseket mai látásmódja alapján értelmezze. 2008 októberében egy átfogó *Visszatekintésben* summázta a témához tartozó, időszerű gondolatait. A közreadás végső stádiumában, 2009 májusában egy Lajtha Lászlónak szóló *Ajánlással* mutatott rá többek között a könyv szellemi rendeltetésére is.

A kötet profilján maradandó nyomot hagyott a tudós közreadó igényessége, akinek szándékában állt a Lajtha-szövegeknek a hozzájuk kapcsolódó irodalmi és egyéb forrásokkal való kiegészítése. Ezt a szándékot teljesítette a főszöveghez csatlakozó két további fejezetrész közlése is. Az egyikben a szerző *Két adalékot* csatolt a kézirathoz. Ezek egyike egy 1980-ban készült hangfelvételrészlet szöveghű közreadása volt, amely Lajtha Lászlóné és Erdélyi Zsuzsanna párbeszédét örökítette meg a Lajtha halálát követő 17. évben. A másik adalék egy 1995-ben megjelent Erdélyi Zsuzsanna-cikk újraközlése,¹⁰ ez eredetileg a *Jel* című folyóiratban Berlász Melinda Lajtha-íráskötetének¹¹ megjelenése alkalmából készült.

Méltó záradéka a kötetnek a *Függelék* funkciójú terjedelmes kép- és dokumentumközlő fejezet, amely a kézirat főszövegét felbecsülhetetlen értékű, eddig ismeretlen levél- és iratanyaggal gazdagítja. Az Erdélyi Zsuzsanna gyűjteményéből származó több mint 50 oldalnyi dokumentum számos családi és hivatalos jellegű fényképet, magán- és intézményhez intézett levelet és egyéb iratot tartalmaz. E dokumentumok a Lajtha-csoport történetéről, tevékenységéről alkotott ismereteink lényeges kiegészítéséül szolgálnak. A sokféle dokumentumtípus egymást követő, folyamatos közlésmódja (családi és szakmai fotók, különböző rendeltetésű levelek, képeslapok, iratok, kéziratos feljegyzések, újságvivádatok) az olvasóban a műfaji csoportosítás igényét veti fel. *A kockás füzet* a Lajtha-irodalom és a II. világháború utáni magyar népzene kutatás-történet megkerülhetetlen jelentőségű forráskiadványaként értékelhető. Lajtha művész-portréjának, zeneszerzői szemléleté-

10 Erdélyi Zsuzsanna: „Még egyszer Lajtha Lászlóról. Berlász Melinda könyve kapcsán”. *Jel*, VII/7. (1995. szeptember), 204–206.

11 *Lajtha László összegyűjtött írásai*. Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta: Berlász Melinda. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992.

nek, népzenekutatói munkásságának, és tágabb értelemben az ötvenes-hatvanas évek kor- és művelődéstörténeti viszonyainak első szintű tudósítója

A figyelmet keltő kiadvány megszületésében komoly érdeme volt a szöveget gondozó és szakjegyzetekkel ellátó Lajtha-kutatónak, Solymosi Tari Emőkének. Az ő kezdeményező szerepe, közreműködése és tudományos igényű „beavatkozása” nélkül (jegyzetek, értelmezések, kiegészítések, Lajtha-művek mutatója) a kiadvány nem teljesíthetné a tudományos szintű közreadás követelményeit.¹² Értékelő utószava fontos támpontul szolgál a kutatók és az érdeklődők számára. A könyv megjelenését a Lajtha-irodalom váratlan újdonságaként, felfedezésként üdvözölhetjük.

12 A filológiai igényesség ellenére egy kisebb hiányosság található a 13. lapon, a 11. lábjegyzetben, ahol Avasi Béla népzenekutató életrajzi adata „nyitva” maradt. Helyesen: (1922–2002).